

OCTAVIAN SIMU

ȘAMANISMUL

Călătorie între două lumi

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE	7
I OBIECTUL	11
Excurs etimologic	15
Șamanism, șaman, șamanitate	17
II SUBIECTUL	32
A fi sau a nu fi... șaman	41
Inițierea șamanică: moarte și înviere mistică	46
Veșminte și podoabe pentru un corp magic	53
Toba șamanului: instrument și „purtător” magic	64
Alte obiecte ceremoniale „de putere”	73
Ierburi „sacre” și substanțe psihotrope	82
„Atribuțiile” șamanului: vraci, profet și manipulator al sacrului	86
III ACȚIUNEA	93
Ședința rituală: transă, extaz și vindecare	102
„Călătoria” în lumea spiritelor	112
Zborul magic	116
Șamanul ca psihopomp	121
Șamanul ca tămăduitor	123
Coliba de sudație, spațiu consacrat purificării	127
Fumigațiile	130
Roata medicală: pasajul magic	131
Pietrele magice	133
Gesturile sacrificiale	135
Obiecte ajutătoare cu funcție ritualică	138
Meditația	139
Șamanul și sexualitatea	140
Preot și vrăjitor: poziția socială a șamanului	142

IV	CREDINȚA	145
V	ȚIMPUL	159
VI	SPAȚIUL	179
	Asia	179
	Siberienii	180
	Buriații	192
	Iakuții	197
	Tungușii	199
	Alți siberieni	200
	Mongolii	204
	Asia Centrală și Asia Mică	206
	Șamanismul chinez	209
	Șamanismul coreean	217
	Șamanismul japonez	224
	Okinawa	245
	Șamanismul ainu-șilor	247
	Șamanismul în Tibet	247
	India	250
	Asia de Sud-Est	253
	Polinezia și Oceania	258
	Africa	260
	Australia	262
	Șamanismul european	264
	Grecii	264
	Celții (Druizii)	282
	Șamanismul nord-european. Scandinavii	287
	Alți europeni	290
	Eschimoșii	293
	Șamanismul american	296
	America de Nord	297
	America de Sud	305
VII	PREZENTUL	313
	BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	332

„... omul nu este decât o creatură de o zi,
iar memoria sa, un vis de o noapte.”

Sir James George Frazer

CUVÂNT-ÎNAINTE

A scrie astăzi despre șamanism este mult mai complicat decât în urmă cu câteva decenii. Șamanismul străvechi este, poate, bine cunoscut din studiile, eseurile și cărțile apărute până acum. Între timp, câteva dintre manifestările sale au renăscut și se prezintă parțial modificate. Șamanismul s-a diversificat, s-a nuanțat, are alte valențe practice și conceptuale. Oricum ar fi, el nu poate fi ignorat sau pus în paranteză, deoarece este unul din cele mai vechi și mai statornice fenomene religioase și sociale. Merită, așadar, să fie cunoscut și descifrat din multiple perspective și interpretat potrivit dimensiunii sale culturale și spirituale.

Fiecare generație de cercetători este îndreptățită să-și contureze propria opinie despre șamanism, cu atât mai mult cu cât, în prezent, el este încă viu, ba chiar s-a reactivat și a fost reconsiderat alături de noile curente spirituale și religioase apărute, cărora le-a devenit un aliat complementar. Mai mult, șamanismul a reprezentat dintotdeauna o sursă de cunoaștere despre unele adevăruri eterne omenești.

La începuturile sale, omul a resimțit, firește, o teamă de necunoscut, de inexplicabil. Aceasta a dat naștere, în

mentalul omenesc, primilor gemeni ai unei forme rudimentare de gândire religioasă.

Cu mult înainte ca civilizațiile bine constituite, coerente în sine, să-și fi oficializat o religie proprie, oamenii au simțit nevoia să stabilească o legătură cu ceea ce a însemnat pentru ei domeniul sacrului. Sacralitatea era reprezentată prin fapte divine, prin evenimente cosmice, prezențe misterioase, invizibile, dar active în dirijarea destinelor omenești. Alături de acestea, s-au adăugat mai apoi, cu aceeași autoritate, și morții comunităților, strămoșii, întemeietorii care trecuseră într-o altă lume, restrânși imaginar doar la o anatomie spirituală, acorporală. Această sacralitate polimorfă nu putea fi trecută cu vederea de oamenii primitivi ai Neoliticului, de pildă dimpotrivă, ea era recunoscută, respectată, evocată și implorată pentru a oferi ajutor. Fragilele ființe omenești aveau nevoie de un punct de reper și de sprijin în imensitatea necunoscută a Universului, de un element de legătură.

Omul mărunț nu putea îndrăzni și nici nu avea resursele necesare pentru a comunica direct cu divinitatea. În consecință, în mod spontan, s-a impus necesitatea depistării în sânul comunității a acelei persoane capabile să ia legătura cu entitățile divine. Era nevoie de un mesager, un mijlocitor înzestrat cu virtuțile potrivite pentru a intermedia între lumea profană și cea sacră. Susținerea dialogului cu zeitățile, cu spiritele nevăzute, dar prezente peste tot în mediul înconjurător, i-a revenit atunci celui „ales”, pe care astăzi îl denumim *șaman* printr-un termen stabilit în mod convențional și acceptat până la urmă de toată lumea.

Oricât au evoluat mai apoi diferitele religii importante, unele dintre practicile șamanice s-au strecurat în fiecare formă religioasă, în ritualuri, ceremonii, tradiții, în manifestări periodice. Iată de ce nu este inutil să revedem acum situarea șamanismului în contemporaneitate.

Prin variantele și nuanțele apărute între timp, șamanismul nu mai este astăzi o structură unitară. Cu alte cuvinte, de aici încolo se poate vorbi, la plural, despre *șamanisme*, raportându-ne la particularitățile fiecărui model în parte.

Asupra șamanismului, studiindu-l, s-au aplecat foarte mulți cercetători ce pot acoperi domenii extrem de numeroase. În prezent, „morfologia” fenomenului șamanic poate și trebuie să fie analizată și descrisă din perspectiva istoricului religiilor, a etnologului, psihologului, antropologului, sociologului, filosofului și chiar a esteticianului. Psihologul ne poate desluși, într-un fel, cum se justifică, în unele cazuri, selectarea candidaților la îndeletnicirea de șaman, etnologul aduce în lumină suportul cultural al unui viitor șaman, sociologul precizează poziția lui în comunitate, atât în cea tribală de odinioară, cât și în cea a lumii globalizate de azi. Studiile fenomenologului identifică, eventual, principiile doctrinare, miezul de înțelepciune omenească sădit în desfășurările rituale sau ceremoniale din practicile șamanice.

Despre șamanism se pot spune enorm de multe lucruri. În același timp, există, ca sinteză, un nucleu de date definitorii, esențiale, ale manifestărilor lui, ușor de schițat în câteva vorbe, pe o singură pagină.

Ce rezultă de aici? Că este dificil de găsit forma cea mai potrivită de prezentare și de ales dimensiunea adecvată a informațiilor, printr-o dozare rezonabilă, satisfăcătoare.

În consecință, în alcătuirea de față am ținut seama de vastitatea subiectului „șamanism” și de nevoia de a condensa informațiile într-un spațiu editorial echilibrat, pentru a nu dilua conținutul cu detalii ne semnificative. În același timp, am avut grijă, atât cât ne-a stat în putință, să nu ometem ceva esențial sau definitoriu privind șamanismul. Ca atare, ne-am mulțumit să trecem în revistă numai o parte din ceea ce se știe astăzi despre șamanism.

Întrucât șamanismul este un fenomen în veșnică dinamică, modelare și adaptare la momentul istoric parcurs, semnalăm doar particularitățile lui în evoluție și „actualizăm” punctele de vedere care continuă să îi intereseze pe cei preocupați de înțelesurile metafizice conținute.

Prin lucrarea noastră, ne încumetăm să adăugăm încă o pagină la cele apărute anterior, cu speranța că va incita curiozitatea cititorilor, că va spori interesul pentru cunoașterea și investigarea șamanismului, pornind de la convingerea că rămâne un element socio-religios ce va caracteriza întotdeauna trăirea spirituală a omului.

I

OBIECTUL

Oricât s-ar strădui cineva să situeze șamanismul în rândul religiilor clar constituite, cu doctrine specifice bine individualizate, nu ar avea succes. Șamanismul nu este și nici nu poate fi o religie în adevăratul înțeles al cuvântului. El nu posedă un întemeietor, o doctrină stabilită limpede, referințe scrise (texte) cu conținut teologic și nici ierarhie sacerdotală, lăcașuri de cult sau alte elemente proprii unei religii.

Cu toate acestea, șamanismul, *obiectul* prezentării în lucrarea de față, se exprimă în domeniul religiosului, al necesității perceperii sacrului și al dialogului de nuanță metafizică inițiat între oameni și existențele invizibile, supranaturale, intuite a fi prezente în preajma noastră sub o formă sau alta, fie ca spirite, duhuri, demoni, fantome, fie ca divinități de tot felul.

Dincolo de legătura cam „subțire” care se stabilește între omul înzestrat cu capacități paranormale – șamanul –, pe de o parte, și lumea spiritelor, pe de alta, motivația acestei comunicări speciale este în realitate una de ordin practic, concret. Ea implică obținerea binelui pentru om, a sănătății și prosperității, și evitarea, eliminarea sau înlăturarea împrejurărilor nefavorabile sau chiar malefice pentru

grupările omenești. Cu alte cuvinte, șamanul apelează în activitatea sa la sprijinul lumii de dincolo. El este un intermediar, un mediator între profan și sacru.

S-a afirmat de multă vreme că profeții și inițiații au îngăduința să fie intermediari între om și divinitate. În mod firesc, șamanii, niște inițiați, pe lângă alte calități, au dovedit adeseori că sunt niște profeți.

Unele scrieri definesc șamanismul drept o religie animistă primitivă, bazată pe credința că cei ce o slujesc în folosul oamenilor pot influența spiritele aflate peste tot, în orice element al naturii. O asemenea definiție luminează doar o parte de adevăr.

Nu ne încumetăm, desigur, să propunem aici vreo definiție fără cusur, ci ne vom rezuma să descriem în continuare, pe cât posibil, doar acel tablou atât de mozaicat al șamanismului, așa cum s-a manifestat el peste tot în lume și dintotdeauna.

În realitate, șamanismul nu este mai mult decât un sistem de practici magice, simbolice și spirituale, bazat pe o anumită concepție rezultată din dinamica unor credințe variabile.

Șamanismul este o experiență mistică trăită în religiile indigene și caracteristică lor. Nu trebuie să înțelegem prin aceasta că șamanul este sau a fost doar un mistic: el s-a manifestat mai mult ca un apărător și un păstrător al învățăturilor (experiențelor) tradiționale ale tribului său.

Diversificarea șamanismului, cum se va vedea, s-a manifestat neîncetat. Multiplicarea înfățișării lui a depins de condițiile geografice și de momentele istorice în dinamica lor. S-a constatat însă că, între diferitele zone geografice,

șamanismul a reliefat un fapt cât se poate de real, anume existența conexiunilor genetice reciproce cu efect concret asupra asemănărilor și deosebirilor dintre variantele de șamanism apărute. Numeroasele versiuni ale șamanismului au avut ca punct de întâlnire și asemănare o anumită formă de sacralizare a naturii, apropiindu-se astfel de animism. Astăzi, acea atitudine a oamenilor din trecut, care s-a exprimat prin venerarea forțelor ascunse ale naturii, poate fi atractivă și pentru mișcarea ecologistă.

Se înțelege că nu poate fi stabilită nici măcar cu aproximație vechimea șamanismului, a acestui sistem simbolic de mediere între fapăturile omenești și cele supranaturale.

Șamanismul a început să fie observat mai atent și analizat de lumea „civilizată” abia în ultimele trei sau patru secole, dar el a existat cu certitudine din cele mai vechi timpuri, poate din Paleolitic, în formele sale simple, rudimentare, sau poate chiar de la apariția omului pe pământ, așa cum susțin unii cercetători. În întreaga lui complexitate însă, șamanismul „clasic” s-a ilustrat abia la vremea constituirii societăților tradiționale din arealul siberian în care existența oamenilor se baza în principal pe vânătoare.

În gândirea șamanică a existat o legătură fundamentală între vânătoare și șamanism. Rădăcinile șamanismului se află în traiul de fiecare zi al vânătorului. Acesta avea nevoie mereu de acțiunea șamanului, aflat în legătură cu spiritele ajutătoare atunci când era în transă, pentru a izbuti o vânătoare de succes, care să-i asigure supraviețuirea. Cum vom vedea, între vânătoare și șamanism, interdependența structurală s-a dovedit ulterior tot mai complexă. S-a adăugat și o alianță matrimonială între lumea spiritelor animalelor,

deci a supranaturalului, și șamanul, omul de legătură. Altfel spus, o înrudire între profan și sacru, spre a se asigura ajutorul primit de oameni în îndeletnicirea lor de vânători.

Socotim, așadar, că șamanismul poate fi considerat una dintre cele mai vechi forme cunoscute de manifestare a spiritualității. Mircea Eliade afirmă că șamanismul este cea mai veche și mai larg răspândită tradiție ocultă. Michel Perrin definește șamanismul ca unul dintre marile sisteme imaginate de spiritul uman în diversele regiuni ale lumii pentru a da sens evenimentelor și a acționa asupra lor. În sfârșit, Ake Hultkantz prezintă șamanismul ca pe un complex cultural magico-religios întrucât lumea supranaturală este, firește, cea a religiei, ceea ce probează rolul religios jucat de șamanism. Acest fenomen religios și magic arhaic s-a răspândit peste tot în lume și s-a perpetuat până în zilele noastre cu adaptări de necesitate legate de schimbările istorice și sociale, uneori cu poticniri, cu inhibiții, alteori cu reveniri și revigorări, de fiecare dată exprimând nuanțe multiple.

Unele elemente ale șamanismului sunt, evident, arhaice, dar ele s-au adaptat, pe parcursul timpului, la diverse structuri religioase. Componentele structurale ale șamanismului au precedat variatele religii de mai târziu, însă nu au putut acoperi în întregime viața religioasă a vreunei comunități. Poate că nu este hazardat să apreciem că aproape toate religiile cunoscute și culturile apărute își regăsesc rădăcinile în șamanism, ceea ce îi confirmă universalitatea. Dar nu numai atât. Șamanismul, fiind cel mai vechi sistem de cunoaștere a lumii, în mare, și a sinelui, în mic, a facilitat încă din vremurile ancestrale conștientizarea valorii existenței omenești, manifestându-se astfel, la mo-

dul spiritual, cu mult înainte de a fi apărut și a se fi conturat instituțiile religioase sau politice.

Excurs etimologic

Termenul „șamanism” a intrat în folosința limbilor de largă circulație prin intermediul limbii ruse, mulțumită protopopului Avacum Petrov Kondatiev (1620-1682) aflat în slujba catedralei din Kazan. Dintr-o curiozitate explicabilă pentru un cleric al acelor vremuri, el a făcut unele observații elementare de ordin etimologic, social și religios asupra populației tunguse din Siberia. Atunci a preluat și termenul de *șaman*. Noțiunea s-a răspândit în mod firesc de la sfârșitul secolului al XVII-lea încolo în toată Siberia, a trecut apoi în nordul și centrul Rusiei asiatice, ulterior în Tibet, Nepal, Laponia, precum și în teritoriile amerindiene. A fost preluat desigur în limbile europene, în franceză ca *chaman*, cuvânt apărut oficial după anul 1842, iar în engleză redat ca *shaman*.

Lingviștii au încercat să identifice adevărata origine (sursă) a cuvântului *șaman*. O variantă îndoielnică a oferit-o teoria potrivit căreia termenul sanscrit *śramaṇa*, cu sensul de „ascet”, a trecut din India în Tibet și apoi în Siberia. Prin corupție fonetică, el ar fi devenit *saman*. Greu de crezut! În limba pali a vechilor indieni mai aflăm însă și cuvântul *samana*, „plimbat” și el din țara de origine spre Siberia populației tunguse, odată cu negustorii călători sau clericii (călugării) de odinioară rătăciți în pelerinaje nesfârșite, dar nu s-au găsit argumente convingătoare pentru a-l apropia ca sens de noțiunea tungusă *saman*.

În realitate, în limba populației *evenk*, o limbă tungusă siberiană, există în circulație încă și azi, în Regiunea Autonomă Mongolia Interioară din China, cuvântul *saman*. El are ca rădăcină lingvistică altaică verbul *sam*, cu înțelesul de „a se agita”, „a-și mișca picioarele”. Limba *evenk* mai este vorbită în Mongolia și în Rusia asiatică unde trăiește etnia respectivă. De notat ar mai fi că populația *evenk*, care își spune *solon*, practică, într-o armonie tacită, pe lângă șamanismul de bază, religiile budismul lamaist și creștinismul ortodox.

Practic, sensurile cuvântului *saman* din dialectul tungus siberian ar fi „a dansa”, „a se agita”, „a fi jucăuș” sau „om excitat”, „om frenetic”, „om care tremură”, „om aflat în transă”. În limba tungusă, cuvântul *saman* a mai căpătat și sensul, semnificativ pentru noi, de „cel care călătorește între lumi”, adică tocmai acela definitoriu pentru comportamentul șamanului atunci când se află în transă.

Personajul „șaman” este denumit în chip variat în funcție de regiunea geografică sau de etniile posesoare de limbi ori dialecte proprii. În nordul Siberiei, iakuții folosesc cuvintele *ojun* (săritor, dansator) pentru șamanul bărbat și *udoyan* pentru femeia șaman. Buriatii au cuvintele *udayan* și *boo* pentru șaman, iar expresia *boo murgel* desemnează „înfruntarea șamanului”. Populațiile mongole posedă o întreagă suită de termeni pentru a-l numi pe șaman: *büge* (*boga*), *bü*, *bögö*, *udagan* și *kami*. Turco-tătarii altaici folosesc cuvintele *kam* și *gam*. În limba rusă, întâlnim verbul *kamliti* pentru „a șamaniza” și substantivul *kamlanie* pentru „ședința șamanică”. Eschimoșii inuiți au cuvântul *angakkut* pentru șaman. În China, întâlnim cuvintele *wu*, *cha-men* (o corupție

fonetică după *saman*) și verbul *tao-shen* (țopăire în fața spiritelor) pentru „șamanism”. Huronii desemnează șamanul prin *arendivannen*, irochezii prin *agotsinnachen*, cei din Guyana prin *piayé*, iar cei din Guyana Britanică prin *peaiman*. Mulți africani denumesc *nganga* pe șamanul lor. Trebuie știut totuși că în Africa se pomenește mai mult despre vrăjitor decât despre șaman. În Caraibe și bazinul amazonian, găsim termenul *pajé* (*pagé*). Indienii mexicani Huichol îl au pe *mara'akame*. Amerindienii, în general, ca și australienii, folosesc pentru șamani denumirea *medicine-men*, iar cei din America Centrală cuvântul *curandero*, ambele noțiuni cu trimitere la calitatea lor principală, aceea de vindecători.

Șamanism, șaman, șamanitate

Modelul *clasic*, tipic, altfel spus expresia complexă a șamanismului ca fenomen religios, se regăsește la populația tungusă nord-asiatică, la cea din regiunile arctice și din Asia Centrală. Mai jos, în descrierea noastră, ne vom referi pentru început la modelul regiunilor menționate. Nu pare plauzibil ca în trecut să se fi înregistrat vreodată o societate șamanică *pură*, de aceea trebuie gândit întotdeauna la nuanțele și variantele fenomenului.

Înșuirile caracteristice ale șamanismului clasic au fost, desigur, cuantificate încă din secolul al XIX-lea. Înșiruirea lor nu trebuie făcută nicidecum prin utilizarea unei ierarhii rigide a caracteristicilor tipice. Util rămâne să se sublinieze unele mai importante, adică acelea cu adevărat definitorii.